

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ

Հայ կաթողիկե եկեղեցին Հռոմի կաթողիկե եկեղեցու հետևող հայերի (եկեղեցական և աշխարհական) հավաքականություն է, որը միացած է Հռոմի արքեպիսկոպոսական ու դավանական հաղորդությանը, ճանաչում և ընդունում է Հռոմի պապի գերագահությունը: Իբրև կառույց և եկեղեցական առանձին նվիրապետություն՝ Հայ կաթողիկե եկեղեցին կազմավորվել է 1740-ի նոյեմբերին, Հալեպում, երբ Արքահամ Արծիվյան եպիսկոպոսն օծվել է հայ կաթողիկե համայնքի պատրիարք (Արքահամ Ա Արծիվյան): 1742-ին Հռոմի պապ Բենեդիկտոս XIV-ը վավերացրել է Արքահամ Ա Արծիվյանի պատրիարքական ընտրությունը:

Հայերը կաթողիկոսության և Լատին եկեղեցու հետ առաջին անգամ առնչվել են Կիլիկիայի հայկական իշխանապետության շրջանում Խաչակրաց արշավանքների ժամանակ (XI դ. վերջ - XII դ. սկիզբ): XIV դ. սկզբին Հայաստանում տարածվել է ունիթորությունը (միաբարություն), երբ լատին քարոզիչները սկսել են քարոզել միություն Հռոմի կաթողիկե եկեղեցու հետ: XIV դ. 1-ին կեսին Հայաստանի արևելյան գավառներում (Նախիջևան, Երնջակ, Ջահուկ ևն) և պարսկահայերի շրջանում

կազմակերպվել են հայ ունիթորական համայնքներ: XV-XVII դդ. կաթողիկոսությունը բավական տարածվել է Արևմտյան Հայաստանում և Օսմանյան կայսրության Ախալցխայի փաշայության գավառներում, նաև հայկական գաղթավայրերում: Մինչև XVIII դ. կաթողիկացվել են Լեհաստանի և Հունգարիայի հայ գաղութները: Հայ կաթողիկեները, որպես Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքությունից անկախ և առանձին կրոնական համայնք (միլլեթ), Օսմանյան կայսրությունում ճանաչվել են 1829-ի սեպտեմբերի 14-ին:

Արևելյան Հայաստանում հայ կաթողիկե համայնքները հիմնականում ստեղծվել են Ադրիանուպոլսի պայմանագրից (1829) հետո, երբ Կարինից (Էրզրում), Ալաշկերտից, Մուշից և այլ վայրերից գաղթած հայեր, այդ թվում և կաթողիկե, անցել են Ռուսական կայսրություն, բնակություն հաստատել Շիրակում, Տաշիրում, Լոռիում, Ջավախքում և հիմնել մի քանի տասնյակ գյուղեր, որտեղ կառուցել են եկեղեցիներ, դպրոցներ, հիվանդանոցներ: Արևելյան Հայաստանի և Ջավախքի հայ կաթողիկե գյուղերի ու գավառների համար Հռոմի արքեպիսկոպոսից ստեղծվել է եկեղեցական կազմակերպություն, իսկ 1909-ին ամբողջ Կովկասի համար առաքելական կառավարիչ է նշանակել Սարգիս Ժ. վրդ. Տեր-Արքահամյանին, որը պաշտոնավարել է մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը: Այդ տարիներին Ռուսական կայսրության հայ կաթողիկեների ընդհանուր թիվն անցել է 61 հզ-ից, գործել են 70-ից ավելի եկեղեցիներ և մատուռներ:

Մինչև Մեծ եղեռնը Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում, Օսմանյան կայսրության այլ վայրերում հայ կաթողիկե համայնքներ եղել են Մերաստիայում, Ադանայում, Անարգաբայում, Կարինում, Խարբերդում, Մուշում, Իզմիրում, Քեսաբում և այլուր: Եպիսկոպոսական արքեպիսկոպոսներ եղել Կ. Պոլսում, Հալեպում, Բեյրութում, Մարաշում, Ադանայում, Դիարբեքիում: Գործել են 19 թեմ, 156 եկեղեցի, 110 առաքելություն, 148 դպրոց, 32 վանք, 6 դպրեվանք: Ցեղասպանության հետևանքով մեծ կորուստներ է կրել նաև հայ կաթողիկե համայնքը: Ջարդերից մաքապործ հայ կաթողիկեները սփռվել են աշխարհով մեկ: Նրանց համախմբելու և Հայ կաթողիկե եկեղեցին վերակազմելու նպատակով 1928-ին Հռոմում գումարվել է հայ կաթողիկե եպիսկոպոսների բանակցական ժողով, որտեղ որոշվել է պատրիարքական արքեպիսկոպոս Ս. Պոլսից և վերահաստատել Չմմառի վանքում (Լիբանան, 1931-ից) և հռչակել Լիբանանի պատրիարքական թեմը: 1934-ին կառուցվել է Էշրեֆիեի պատրիարքարանի շենքը, ինչպես նաև Ս. Ավետման եկեղեցին: Պատրիարքարանի տարածքում կառուցվել է նաև Մեծ եղեռնի զոհերին նվիրված հուշարձան:

Ներկայումս Հայ կաթողիկե եկեղեցու նվիրապետությունն են կազմում Տանն Կիլիկիո հայ կաթողիկե պատրիարքությունը, Լիբանանի պատրիարքական թեմը, Բերիո թեմը (Հալեպ, Սիրիա), Բարձր Ջեզիրեի թեմը (Կամիշլի, Սիրիա), Կ. Պոլսի թեմը (Թուրքիա), Ալեքսանդրիայի թեմը (Կահիրե, Եգիպտոս), Սպահանի թեմը (Թեհրան, Իրան), Բաղդադի

թեմը (Իրաք), Ֆրանսիայի թեմը (Փարիզ), Հյուսիսային Ամերիկայի թեմը (Նյու Յորք), Հարավային Ամերիկայի թեմը (Բուենոս Այրես, Արգենտինա), Հայաստանի, Վրաստանի և Արևելյան Եվրոպայի թեմը (առաջնորդարանը՝ Գյումրիում), Գամաակոսի պատրիարքական էքզարքությունը (Սիրիա), Երուսաղեմի պատրիարքական փոխանորդությունը (Պաղեստին), Հունաստանի վիճակը և Իտալիայի համայնքը:

Տանն Կիլիկիո Հայ կաթողիկե պատրիարքությունը ներկայումս ունի շուրջ 240 հզ. հետևորդ:

Հայ կաթողիկե եկեղեցու կաթողիկոս-պատրիարքն է Ներսես Պետրոս ԺԹ Թարմունին (1999-ից):

Լիբանանի պատրիարքական թեմ, առաջնորդարանը՝ Բեյրութում: Թեմի առաջնորդը կաթողիկոս-պատրիարքն է, որը թեմը վարում է իր ընդհանուր փոխանորդի և վարչական խորհրդի միջոցով: Գործում է 9 եկեղեցի. առավել հայտնի են Բեյրութի Ս. Եղիա-Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր տաճարը, Ս. Փրկիչ և Ս. Խաչ եկեղեցիները: Հայ կաթողիկե եկեղեցիներ կան նաև Ռատոլայում և Հագմիեում, Չմմառում, Այնճարում, ինչպես նաև մի մատուռ՝ Բիկֆայայի Մխիթարյանների ամառանոցում: Անցյալում հայ կաթողիկե եկեղեցիներ են գործել նաև Սայդա, Մուր և այլ բնակավայրերում, որտեղ ժամանակին եղել է հայ կաթողիկե սովորականություն:

Լիբանանում հոգևոր և կրթական լայն գործունեություն են ծավալում Չմմառի, Մխիթարյան և Անարատ հղության հայ քույրերի միաբանությունները: Բեյրութի Հագմիե արվարձանում Մխիթարյանները հիմնել են երկրորդական մի վարժարան (ներկայումս չի գործում), 1972-ին բացվել է Մխիթարյան միաբանության Ռատոլայի դպրեվանդը: Ներկայումս (2003) Բեյրութում գործում են Անարատ հղության հայ քույրերի միա-

բանության Ս. Հռիփսիմյանց (1922-ից), Ս. Ազնես վարժարանները, ինչպես նաև դպրոցներ Չախլեում և Այնճարում, Չմմառի աղջկանց և Այնճարի երկսեռ ուղեղանոցները: 1937-ին հիմնված Ս. Շուշան վարժարանը 1997-ին վերածվել է մանկանոցի: Լիբանանահայ կարևոր կրթօջախներից է Մեսրոպյան վարժարանը: Անցյալում լիբանանահայ պատանիներին հայեցի դաստիարակություն տալու գործում մեծ է եղել նաև Հիսուսյան միաբանության Բեյրութի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ ճեմարանի դերը: Թեմում գործում են մի շարք մշակութային, բարեսիրական, մարզական և սկստոսական միություններ, 4 երգչախումբ:

Բերիո թեմ: Առաջնորդանիսան է Հալեպի Տիրամայր Մայր օգնության եկեղեցին. կառուցվել է 1840-ին: Թեմն ունի 5 եկեղեցի, 5 դպրոց: Գործում են մշակութային, բարեսիրական, մարզական միություններ:

Բարձր Ջեզիրեի թեմ (առաջնորդարանը՝ Կամիշլիում): Ունի 3 եկեղեցի և 1 դպրոց: Գործում է ընկերային կենտրոնը:

Կ. Պոլսի թեմ: Ունի 4 եկեղեցի և 4 դպրոց, որոնք կառավարվում են Մխիթարյան միաբանության և Անարատ հղության քույրերի միաբանության կողմից: Թեմի խնամակալության ներքո է Մուրը Հակոբ հիվանդանոցը:

Ալեքսանդրիայի թեմ (առաջնորդարանը՝ Կահիրեում): Ունի 3 եկեղեցի (Կահիրեում, Հելիոպոլում, Ալեքսանդրիայում) և 1 դպրոց՝ Անարատ հղության քույրերի միաբանության տնօրինությամբ:

Սպահանի թեմ (առաջնորդարանը՝ Թեհրանում): Ունի 2 եկեղեցի և 2 դպրոց, մեկը՝ թեմական, մյուսը՝ Անարատ հղության քույրերի միաբանությանը պատկանող: Թեմի տնօրինության տակ են Հայկաչենի հայկական ավանը և Տարեցների տունը:

Բաղդադի թեմ: Ունի 1 եկեղեցի և 1 դպրոց՝ ղեկավարությամբ Անա-

րատ հղության քույրերի միաբանության:

Ֆրանսիայի թեմ (առաջնորդարանը՝ Փարիզում): Ունի 6 եկեղեցի (Փարիզ, Աննոլիլ լե Գոնես, Լիոն, Մարսել, Վալանս, Սեն Շամոն): Գործում են Անարատ հղության քույրերի միաբանության Մարսելի վարժարանը և Լիոնի Աղջկանց կենտրոնը:

Հյուսիսային Ամերիկայի թեմ (առաջնորդարանը՝ Նյու Յորքում): Ընդգրկում է ԱՄՆ և Կանադան: ԱՄՆ-ում կան 8 համայնքային կենտրոններ՝ իրենց եկեղեցիներով. Նյու Յորք, Ֆիլադելֆիա, Գեարոյա, Լիթլ Ֆոլդ (Նյու Ջերսի), Լոս Անջելես (երկու), Սան Գիեզո, Քեմբրիջ: Գործում է 3 դպրոց՝ Ֆիլադելֆիայում, Բոստոնում, Լոս Անջելեսում՝ Անարատ հղության քույրերի միաբանության ղեկավարությամբ, և մեկ դպրոց՝ Մխիթարյան հայրերի (Լոս Անջելես), ինչպես նաև 2 եկեղեցի (Մոնրեալ և Տորոնտո) և 1 դպրոց Կանադայում:

Հարավային Ամերիկայի թեմ (առաջնորդարանը՝ Բուենոս Այրեսում): Ունի 3 համայնքային կամ ծխական կենտրոններ՝ իրենց եկեղեցիներով [Բուենոս Այրես (Արգենտինա), Սան Պաուլո (Բրազիլիա) և Մոնտեվիդեո (Ուրուգվայ)]: Բուենոս Այրեսում կան մեկ դպրոց՝ Մխիթարյանների ղեկավարությամբ:

Հայաստանի, Վրաստանի և Արևելյան Եվրոպայի թեմ (առաջնորդարանը՝ Գյումրիում): Կազմավորվել է 1991-ին՝ Հռոմի պապի վճռով: Ընդգրկում է նաև Ռուսաստանը և Ուկրաինան: Թեմում գործում են Փանիկ, Արևիկ, Ագատան, Լանջիկ, Չիքհանբով (Շիրակում), Աշոցքի Մեծ Սեպասար և այլ գյուղերի, ինչպես նաև Վրաստանի Նինոծմինդայի, Ախալքալաքի և Ախալցխայի շրջանների գյուղերի եկեղեցիները:

2000-ի օգոստոսին օծվել է Վրաստանի Նինոծմինդայի շրջանի Ժրանովական գյուղի Ս. Սարգիս նորակա-

ույց եկեղեցին: Աշոցքում գործում է «Տիրամայր Նարեկի» հիվանդանոցը, Գյումրիում՝ Ներսիսյան դպրեվանդանում: Անարատ հղության հայ քույրերին է պատկանում Գյումրիի Պողոսյան կրթական համալիրը. երկուական քույրերով փոքր կենտրոններ կան Տաշիրում (Հայաստան) և Հեշտիայում (Վրաստան): Հայ կաթոլիկներ են ապրում նաև Ռուսաստանի Մոսկի, Ադլեր, Կրասնոդար, Մոսկվա և այլ քաղաքներում: Թեմի առաջնորդն է Մխիթարյան հայր Ներսես արք. Տեր-Ներսիսյանը:

Դամասկոսի պատրիարքական երգարքություն: Ունի 1 եկեղեցի և 1 դպրոց: Գործում են երիտասարդական և սկստական խմբեր, երգչախումբ:

Երուսաղեմի պատրիարքական փոխանորդություն: Ունի 1 սրբավայր՝ Քրիստոսի Խաչի ճանապարհի վրա՝ Երբորդ և Չորբորդ Կայան, նրան կից՝ հյուրանոց ու խաավորների համար: Փոխանորդության հետ կապված է Հորդանանի փոքրաթիվ համայնքը, որն Ամմանում ունի 1 եկեղեցի և 1 դպրոց:

Հունաստանի վիճակ (առաջնորդարանը՝ Աթենքում): Ունի 2 եկեղեցի:

Իտալիայի համայնք: Ունի 2 եկեղեցի և Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մայրավանքը Ս. Ղազար կղզում: Հռոմում գործում են Լեոնյան հոգևոր վարժարանը, Վատիկանի ձայնասփյուռի հայկական բաժինը:

Հայ կաթոլիկ համայնքներ կան նաև Լեհաստանում, Ավստրալիայում (գործում են 2 եկեղեցի՝ Սիդնեյում ու Մելբուռնում, և 1 դպրոց), Հունգարիայում (1 եկեղեցի):

Ներկայումս գործում է հայ կաթոլիկական երեք միաբանություն. Մխիթարյան միաբանությունը, Չմմառի Արծիվյան պատրիարքական միաբանությունը և Անարատ հղության հայ քույրերի միաբանությունը: Մխիթարյանները մեծ ներդրում ունեն հայ հոգևոր, մշակութա-

յին և գիտական զարթոնքի ու վերելքի գործում, նշանակալի է հատկապես նրանց հայագիտական-բանասիրական, հրատարակչական-կրթական գործունեությունը: Հայ գաղթավայրերում Մխիթարյանները մեծապես նպաստել են հայապահպանությանը: Հայ մշակույթի և գիտության զարգացման գործում մեծ է Մխիթարյան հայրերի՝ միաբանության հիմնադիր Մխիթար Մեբաստացու, Ս. Չամչյանի, Ս. Ավգերյանի, Հ. Ավգերյանի, Ղ. Ինճիճյանի, Ս. Ջախջախյանի, Ա. Բագրատունու, Ղ. Ալիշանի, Հ. Գաթրճյանի, Հ. Տաշյանի, Ն. Ալիևյանի, Պ. Անանյանի և այլոց վաստակը, որոնք հեղինակել են պատմագիտական, աշխարհագրական, հայագիտական կոթողային աշխատություններ, բառարաններ, լեզվաբանական-թարգմանական գործեր: Մխիթարյաններն իրենց թանգարաններում, մատենադարաններում, ձեռագրատներում ունեն հայերեն և օտար լեզուներով գրքերի, հայկական ձեռագրերի, կիրառական արվեստի, կերպարվեստի, դրամների և բազմաթիվ այլ նյութերի հարուստ հավաքածուներ:

Ավելի քան երկու դար բաժանված մնալուց հետո (Վենետիկ և Վիեննա) Մխիթարյան միաբանությունը վերամիավորվեց 2001-ին:

1993-ից Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է «Հայաստանի Մխիթարյան կենտրոնը» (Երեվան), որի նպատակն է օժանդակել Հայաստանի և սփյուռքի ազգային-մշակութային և կրթական գործին: Կենտրոնը կազմակերպում է դասախոսություններ, հրատարակում գրքեր: Գեկավարն է Մերոբ վրդ. Չամուրյանը (2000-ից):

Չմմառի միաբանությունն իր հոգևոր և մշակութային առաքելությունն իրականացնում է հայկական շատ գաղթավայրերում: Վանքի ձեռագրատանը, մատենադարանում, թանգարանում, դիվանում պահպան-

վում են հայկական ձեռագրերի, հայ և օտար հրատարակությունների, սրբագան իրերի, գեղարվեստական գործերի, եկեղեցական և ազգային պատմությանը վերաբերող վավերագրերի եզակի հավաքածուներ, հնագիտական նյութեր:

Անարատ հղության հայ քույրերի միաբանությունը գործում է սփյուռքի բոլոր մեծ համայնքներում (Սիրիա, Լիբանան, Եգիպտոս, Իրան, Իսրայիլ, Ֆրանսիա, ԱՄՆ): 1992-ից միաբանության քույրերը գործում են նաև Հայաստանում և Վրաստանում:

Հայ կաթողիկե եկեղեցին ունի նաև ընկերային, բարեսիրական, մշակութային կազմակերպություններ. Լիբանանում գործում են Հայ կաթողիկե միությունը, Ս. Մեսրոպյանի երկու որբանոց, Ստամբուլում՝ հիվանդանոց, Թեհրանում՝ ծերանոց: Մի շարք թեմերում ստեղծվել են մշակութային կենտրոններ:

Հայ կաթողիկե եկեղեցին և Մխիթարյան միաբանությունը կրթական գործունեություն են ծավալում սփյուռքի բոլոր խոշոր համայնքներում և Հայաստանում: Գործում է 44 դպրոց, որոնց մեծ մասը երկրորդական վարժարաններ են (լիցեյի մակարդակով)՝ շուրջ 35 հզ. աշակերտով: Անարատ հղության հայ քույրերը ևս ունեն իրենց դպրոցները և ընծայարանները: Կրթական կենտրոններից էր Վենետիկի Մուրատ-Ռաֆայելյան վարժարանը (1998-ից չի գործում)՝ հարուստ գրադարանով և թանգարանով: Մխիթարյանների տնօրինությամբ գործում են Բուենոս Այրեսի, Հալեպի, Բեյրութի, Լոս Անջելեսի Մխիթարյան վարժարանները: XVIII-XIX դդ. Մխիթարյան վարժարաններ են գործել Արևմտյան Հայաստանում, Թուրքիայի հայաշատ վայրերում, Հունգարիայի հայ գաղթավայրերում, Սիմֆերոպոլում, Ախալցխայում և հայաբնակ այլ վայրերում: Կաթոլիկ հայ հոգևոր կաղ-

րերի պատրաստման բարձրագույն դպրոց է 1883-ին Հռոմում հիմնադրված և ցայսօր գործող Լևոնյան վարժարանը: Հայաստանի հայ կաթոլիկ համայնքի համար հոգևորականներ պատրաստելու նպատակով 1994-ին Գյումրիում բացվել է Ներսիսյան դպրեվանք-ընծայարանը:

1843-ից անընդմեջ Վենետիկի Մխիթարյանները հրատարակում են «Բազմավեպ» հայագիտական-բանասիրական հանդեսը, որը ներկայումս հրատարակվող հայ ամենահին պարբերականն է: Վիեննայի Մխիթարյանները 1847-63-ին հրատարակել են «Եվրոպա» շաբաթա-

թերթը, 1887-ից ցայսօր՝ «Հանդես ամսօրյա» հայագիտական-բանասիրական ամսագիրը: Մխիթարյանները շարունակում են «Հայագիտական մատենաշար» (Վենետիկ) և «Ազգային մատենադարան» (Վիեննա) արժեքավոր մատենաշարերի հրատարակումը:

Գրկ. Չ ա մ չ յ ա ն ց Մ., Պատմութիւն Հայոց, հ. 3, Վնտ., 1786: Փ ա փ ա զ յ ա ն Ի., Պատմութիւն եկեղեցական, Վնտ., 1848: Ս ա ր զ ի ս յ ա ն Բ., Երկհարիւրամեայ գրականական գործունէութիւն եւ նշանաւոր գործիչներ Վենետկոյ Մխիթարեան միաբանութեան, Վնտ., 1905: Ս ր ա պ յ ա ն Ս., Հայք եւ ունիքոք, «Հանդէս ամսօրեայ», 1919, № 11: Օ ր մ ա ն յ ա ն Մ., Ազգապատում, հ. 1-3, Կ. Պոլիս-Երուսաղեմ, 1912-27: Ա կ ի ն յ ա ն Ն., Ակնարկ մը Վիեննական Մխիթարեան միաբանութեան գրական գործունէութեան վրայ, Վիեննա, 1912: Ա ն տ ո ն յ ա ն Բ., Հայ կաթողիկէ եկեղեցին, «Պայքար», Բոստոն, 1993, Ա. տարի, № 3-4, էջ 9-16: A m a d o u n i G., L' Eglise Arme'nienne et la Catholicite', V., 1978.